

MAGISTERIUM I AKADEMSKA SLOBODA U KLASIČNOM ISLAMU I SREDNJOVJEKOVNOM KRŠĆANSTVU

George MAKDISI¹

Historičari srednjega vijeka su korijene doktorata koji se dodjeljuje na savremenim univerzitetima prepoznali u srednjovjekovnoj "dozvoli za podučavanje", na latinskom *licentia docendi*. Ta je dozvola svome vlasniku davala autoritet učitelja čije je porijeklo bilo duboko ukorijenjeno u monoteističkoj religiji. Dakle, to nije ni proizvod starogrčke ni starorimske kulture. Ali on nije ni proizvod kršćanskog Bizanta, koji je nastavio sa klasičnim obrazovanjem koje je naslijedio od Grčke, a ni kršćanskog latinskog Zapada, gdje je, kao što će se ovdje vidjeti, bio osuđen na konflikt sa već postojećim učiteljskim autoritetom svećeničke hijerarhije.

Koje je porijeklo doktorata? Gdje, zašto i kako se ovaj novi fenomen pojavio? Kojeg je obima bio njegov utjecaj na srednjovjekovnu i modernu intelektualnu kulturu? Nema stvarnog doktorata bez akademske slobode jer se doktorat, u svome početku, sastojao iz dvije stvari: *sposobnosti* i *autoriteta* ili *prava* da se podučava. Akademska sloboda je jedna od najcjenjenijih ostvarenja akademskog svijeta. Njemački jezik je iskovao dva tehnička termina za nju: *Lehrfreiheit* i *Lernfreiheit* - tj., profesorova "sloboda da podučava" i studentova

"sloboda da nauči". Gdje, kako i zašto se ova akademska sloboda, koja se već dugo uzima za garantovano, pojavila? Budući da je ova sloboda univerzitetska sloboda, prerogativa "znanstvenika/akademičara", i s obzirom da je ona vezana za doktorat u slučaju profesora i, u slučaju studenta, za njegov status bona fide člana univerzitetske zajednice, naše istraživanje mora ići nazad do nastanka univerziteta i do sila koje su ga iznjedrile. *Licentia docendi* je značila autorizaciju, "dozvolu za podučavanje". Zašto bi uopće postojala bilo kakva potreba za *dozvolom* za podučavanje? Dozvola od koga? Za podučavanje čega?

Mnogo prije nego se *licentia docendi* pojavila na srednjovjekovnom kršćanskom univerzitetu, ona se već bila razvila u islamu, s istim određenjem, izraženim na arapskom (riječ za riječ): *idžazetu't-tedris*, "dozvola za podučavanje". Dakle, može se kazati da je doktorat kroz historiju putovao pod tri glavne dezinacije:

- 1) klasična islamsko-arapska *idžazetu't-tedris*,
- 2) srednjovjekovna kršćansko-latinska *licentia docendi* i
- 3) moderni doktorat.

U svom prvom i trećem periodu dozvola je imala iste suštinske atribute, dok je u srednjem periodu, kršćansko-latinskom srednjem vijeku, ona pretrpjela neke modifikacije koje su zahtijevali uvjeti njene nove sredine.

Moderni doktorat uključuje ne samo potvrdu kompetencije doktoranda u nekoj oblasti znanja, što je uvijek bio preduvjet za podučavanje u svakoj intelektualnoj kulturi koja zavređuje da nosi to ime, već i doktorovo pravo da istražuje i objavljuje svoje nalaze u učionici, kao i u javnosti putem svojih publikacija. Upravo se ovo pravo naziva "akademskom slobodom" koja se temelji na pravu podučavanja, što se na latinskom zove *magisterium*.

Mnogo prije nego se *licentia docendi* pojavila na sceni sa svojim (pod)učiteljskim autoritetom, svojim *magisteriumom*, kršćanstvo je razvilo koncile na kojima je *magisterium* prenijet na kolegij biskupa u zajedništvu sa papom. *Magisterium* je u *New Catholic Encyclopedia* definiran kao: parenijalna, autentična i bezgrješna podučiteljska uloga koju je na apostole prenio Krist a koju sada imaju i upražnjavaju njihovi legitimni nasljednici, kolegij biskupa u zajedništvu sa papom.²

S obzirom na takvu definiciju, kako je jedan profesor teologije na srednjovjekovnom univerzitetu mogao tvrditi da ima neovisni učiteljski autoritet? Tu leži razlog za modifikaciju koju je dozvola morala pretrpjati na kršćanskom Zapadu.

Zapazimo da su na ranim univerzitetima srednjega vijeka, koji su svi bili kršćanski, tri termina bila korištena za učitelja. Oni su bili sinonimi, ali je svaki termin stavljao akcenat na poseban atribut ili funkciju. Ti termini su bili *master* (majstor, na latinskom: *magister*), *doctor* i *profesor*. *Master* stavlja akcent na kompetenciju; *doctor*, što znači učitelj (od latinskog glagola *docere*, podučavati), naglašavao je funkciju podučavatelja i vodiča, dok je termin *profesor* naglašavao iznošenje (*professing*) vlastitih stavova.

Autoritet da podučava se danas prenosi na doktorskog kandidata koji je dokazao svoju kompetentnost u nekoj znanstvenoj oblasti, kojoj je doprinio originalnu tezu. Njegova se akademska sloboda da izražava (*profess*) svoju tezu, svoj "stav" ili "mišljenje", priznaje, i teza se prihvata i hvali zbog njene originalnosti jer je utemeljena na njegovom osobnom intelektualnom naporu. Prema tome, novi doktor, novi profesor s originalnim osobnim

stavovima utemeljenim na njegovom osobnom istraživanju, ima dozvolu da izražava (*profess*) te stavove slobodno bez ometanja od bilo kakve izvanjske sile, vjerske ili sekularne.

Ukratko, to je autoritet doktorata, dignitet dokorskog zvanja u njegovom trećem glavnom stepenu razvoja. Takav je bio dignitet doktorata i u prvoj fazi njegovog razvoja. Jer nigdje drugo u srednjovjekovnom svijetu nije se pojavio ovaj fenomen prije klasičnog islama, i to samo u oblasti vjerskog prava. Doktorat o kome je upravo bilo riječi je bio onaj muslimanskog doktora prava, pravnika koji se zvao *fekih*, *mudžtehid* ili *mufti*. On je bio član nekog od sunnijskih mezheba. Ti mezhebi su, kao što je drugdje objašnjeno, bili profesionalni cehovi, gilde majstora vjerskoga prava. Kao majstor-pravnik, u jednom od ovih profesionalnih cehova prava, doktor je imao autoritet da izražava stavove vezane za pravo, na temelju svoga vlastitoga istraživanja. Nije bilo višega autoriteta, vjerskog ili sekularnog, koji ga je mogao prisiliti da mu svoja mišljenja podnese na odobravanje prije negoli ih izrazi.

Dozvola za podučavanje, institucija vjerskog prava u islamu, bila je strani element u srednjovjekovnom kršćanstvu. Kršćanstvo je nije trebalo. Njegov učiteljski autoritet je već postojao, solidno ustanovljen već duže od jednog milenijuma. Nova *licentia docendi* je bila izvor konflikta sa ustanovljenim stanjem stvari. Ona je došla na kršćanski Zapad sa ostalim znanjem koje je srednjovjekovno kršćanstvo pohlepno uvozilo iz islamskog svijeta. Ona je došla kao dio instrumentarija i metoda koje su bile sastavni dio tog znanja.

Već smo napomenuli da ova dozvola nije imala ni starogrčko ni starorimsko porijeklo. Je li se, onda, ova dozvola, duboko ukorijenjena u vjerskom pravu, mogla razviti u kršćanstvu ili u judaizmu? Judaizam, kršćanstvo i islam dijele isti atribut monoteizma zahvaljujući njihovom konceptu personalnog, sveznajućeg i svemogućeg Boga. Međutim uz to što je imala religijske korijene dozvola za podučavanje je bila proizvod individualističkog sistema. Kao takva ona se nije mogla razviti u svećeničkoj hijerarhiji ili u bilo kom drugom sistemu autoriteta višem od onog individualnih doktora. Ona je specifično bila proizvod jednog ceha, gilde, grupe individualaca koji su bili podvrgnuti istom specijaliziranom treningu, obuci, i čiji je autoritet, kada je jednom bio dat, bio neovisan od svih vanjskih sila, i iznad kojeg nije bilo

nikakvog drugog autoriteta. Konsekventno, ona se nije mogla razviti u kršćanstvu sa njegovom svećeničkom hijerarhijom, ili u judaizmu gdje je bio priznat viši autoritet Gaona, pročelnika Akademije u Babilonu (Irak), "glavnog sjedišta učenosti i autoriteta u jevrejskom svijetu".³

Tačno je da su funkcije jevrejskog rabina i muslimanskog muftije bile paralelne, ali one su bile paralelne samo do određene tačke. Judaizam nije ohrabrivao običnog čovjeka da traga za više rabina kada je trebao odgovor na pitanje iz vjerskog prava. Laik bi otišao do najvećeg autoriteta u svome mjestu i ne bi išao nikuda dalje. U islamu, međutim, laik je bio slobodan da konsultira više muftija, i bio je slobodan da sam napravi izbor između mišljenja koja je dobio. Ova razlika između dva sistema je krucijalna, kao što ćemo ubrzo vidjeti.

Doktorat, kakav je opisan, nije se mogao pojaviti ni u ši'itskom islamu, koji se, također, može opisati kao "crkva autoriteta" za razliku od sunnijskog islama koji je "crkva konsenzusa". U šiizmu, učiteljski autoritet posjeduju *imami*, koji su predstavljali najveći autoritet. Bilo koja vjerska doktrina, da bi bila smatrana autentičnom, morala se pozvati na autoritet nekog od *imama*.⁴

Učiteljski autoritet inherentan u doktorskom zvanju, kakav je poznat u modernom dobu, proizašao je, u svojoj osnovi, iz vjerskog sistema fundamentalno *konsenzualnog*. Drugim riječima, iz vjerskog sistema u kome je konačni kriterij ortodoksnosti (*orthodoxy*) jedne doktrine jedinstveni konsenzus doktora prava, koji se smatraju jednakima. Evo kako je taj sistem funkcionirao u sunnijskom islamu. On se, dakle, bitno razlikovao od onoga u ši'itskom islamu, ali i onoga u judaizmu i kršćanstvu.

Put koji je vodio do konsenzusa počinjao je sa laikom koji je tražio pravno mišljenje od pravnik a o nekom vjersko-pravnom pitanju. Svaki od elemenata ovoga procesa dobio je tehnički termin. Laik, kada je tražio mišljenje, to je činio u svome kapacitetu kao *mustefti* (tj. neko ko traži mišljenje od *muftije* o nekom pravnom pitanju). Pravno mišljenje koje je dobijao zvalo se *fetva*. Pravnik, u svome kapacitetu profesora pravnih mišljenja, bio je poznat kao *muftija*. A sam proces, gledano iz ugla laika, zvao se *istifta'* (tj. traženje pravnoga mišljenja), a gledano iz ugla pravnik a, zvao se *ifta'* (tj. davanje pravnoga mišljenja). Pravno mišljenje, kada se dobije, nije obavezivalo laika da ga i prihvati. To je

bilo samo pravno *mišljenje*, koje je izrekao pravnik; to nije bila pravna *odluka* koju je izdao sudac. Laik je bio slobodan da traži i druga mišljenja, od neograničenog broja pravnik a, o istom vjersko-pravnom pitanju. Ta mišljenja su generalno bila prezentirana u pisanoj formi, kao odgovor na pisani zahtjev. Sada kad je imao sva mišljenja pred sobom, laik je bio slobodan izabrati ono koje će slijediti. Praksa je umnogome ličila na modernu praksu traženja drugog i trećeg mišljenja od ljekara, pri čemu je jedino ograničenje, u oba slučaja, debljina nečijeg novčanika.

Kada bi laik konačno izabrao jedno od mišljenja, njegov izbor se nazivao *taklidom*. Ovaj tehnički termin se obično pogrešno razumijeva kada je u pitanju laik. U stvarnosti, termin ima dva potpuno suprotna značenja. U slučaju *musteftije*-laika, termin znači "dati autoritet", "zaodjenuti autoritetom". Izbor koji je laik napravio zaodjenuo je autoritetom izabrano mišljenje. Njegovo je pravo bilo da prakticira *taklid*. Pohvalna praksa kada se odnosi na laika, *taklid* je, s druge strane, bio termin osude kada se odnosio na *muftiju*-pravnik a. *Muftija* nije imao pravo "zaodjenuti autoritetom" mišljenje drugoga muftije. Zato je, u njegovom slučaju, *taklid* smatran "servilnim imitiranjem". Servilni pravnik je bio onaj koji je odbacio svoj autoritet, kršeći tako svoju svetu misiju i proces koji je vodio do konsenzusa. On bi na kraju gubio svoj ugled i ne bi više bio smatran autoritativnim pravnikom, muftijom. Autoritativni pravnik je bio onaj koji je, svjestan svoje svete misije, svoj stav temeljio na vlastitom istraživanju, aktivnosti koja se tehnički zvala *idžtihad* (doslovno, bespoštedno ulaganje napora do krajnjih granica). Kao praktičar te aktivnosti on se zvao *mudžtehid*, autoritativni pravnik-teolog.

Ako bi dva laika trebala izabrati između dijametralno suprotstavljenih mišljenja koja su dobili o istom doktrinarnom ili praktičnom pitanju, svaki bi bio slobodan da slijedi izabrano mišljenje, iako nijedno od suprotstavljenih mišljenja nije bilo sankcionirano konsenzusom. U iščekivanju tog konačnog sankcioniranja jednog od dva mišljenja, svako bi mišljenje imalo sankciju laikovog *taklida*, koji bi mu, u međuvremenu, davao autoritet. Ortodoksnost je, dakle, funkcionirala na dva nivoa:

- 1) na početnom nivou laikovog *taklida* i
- 2) na konačnom nivou konsenzusa pravnik a, doktora vjerskog prava.

Pravnik je do svoga stava dolazio putem individualnog istraživanja (*idžtihada*), a na temelju vlastite interpretacije izvora. On je svoj zadatak obavljao sam, ne kao član zajednice pravnika, iako je rezultat njegova istraživanja mogao itekako biti suglasan onom drugog pravnika, ili drugih pravnika, o istom pitanju. Njega nisu obavezivala mišljenja bilo kog pravnika, prošlog ili sadašnjeg, pa čak ni ona iz njegove pravne gilde (*mezheba*). Štaviše, on nije mogao slijediti neko svoje ranije mišljenje o istom, ili sličnom problemu. Očekivalo se da dođe do svježeg stava utemeljenog na novom istraživačkom naporu. Bio je slobodan da svoje osobno mišljenje formira neovisno od svih vanjskih sila. Nikakva vlast ili autoritet ga nisu mogli legitimno prisiliti da dođe do predodređenog stava. Ne samo da je bio slobodan i neovisan u prakticanju svoga istraživanja i izražavanju njegovih rezultata, on je bio i ohrabren da to čini obećanom nagradom na Budućem svijetu. Poslanikova izreka (*hadis*) obećava nagradu pravniku za njegovo istraživanje, čak i ako se na kraju dokaže da je pogriješio. U slučaju da bude u pravu, kaže isti hadis, bit će dvostruko nagrađen. Druga takva izreka smatra da je svaki pravnik u pravu u smislu da je on ispunio svoju obavezu savjesno kako je najbolje mogao.

Ove dvije slobode, laikova i ona doktora vjerskog prava, nije mogla postojati u sistemu koji je imao svećeničku hijerarhiju, gdje su koncili i sinodi određivali šta je ortodoksnost. Islam nije imao ni koncile ni sinode, te je stoga svoju ortodoksnost morao odrediti procesom konzistentnim sa njegovim vlastitim okolnostima. Kako su individualni odgovori doktora prava na pitanja laika doveli do pojave konfliktnih stavova; kako su doktori, u odnosu jedan na drugoga, bili jednaki; i kako nije bilo višeg, konačnog vjerskog autoriteta kome bi se moglo obratiti za rješenje kontroverznih slučajeva, prihvaćen je metod konsenzusa, tj. metod konsenzusa doktora vjerskog prava. Ali islam nije imao formalne organizacije za ustanovljavanje konsenzusa. Uistinu, nije mogla postojati izvjesnost da bi neko organizirano nastojanje da se saberu stavovi doktora moglo biti potpuno. Ipak, konsenzus je morao biti jednoglasan; čak i jedno autoritativno drugačije mišljenje moglo ga je osporiti. S obzirom na takvu situaciju, konsenzus se morao ustanovljavati retroaktivno i negativno. Konsenzus je ustanovljavan provjerom da li su autoritativni doktori u prošlosti

digli svoj glas protiv neke doktrine. U odsustvu negativnoga mišljenja, smatralo se da je doktrina prihvaćena kao ortodoksnost. *Neslaganje je, prema tome, bilo najvažniji pojedinačni element u procesu ustanovljavanja ortodoksnosti.*

U islamu neslaganje nije samo bilo dopušteno, ili jednostavno ohrabrivano, ono je bilo praktično propisano kao obaveza svakog muslimana. Ono je *a fortiori* bilo obaveza svakog doktora prava kada je, po svojoj savjesti, zaključio da je neko mišljenje suprotno istini kako ju je on vidio. Ne slažući se pravnik je slijedio naredbu o "naređivanju dobra i odvrćanju od zla". Ova naredba mu nije samo omogućila da izrazi svoje neslaganje, i onda kada niko od laika nije tražio njegovo mišljenje, već je od njega tražila da to čini, obeshrabrujući njegovu šutnju. Ako bi iz straha, apatije ili nemara prešutio pitanje, njegova šutnja se uzimala kao prešutno odobravanje (*takrir*). Njegova šutnja je imala pozitivnu vrijednost. Između pristanka i neslaganja, sistem nije ostavljao prostora za suzdržanost.

Važnost neslaganja u islamu objašnjava postojanje i ulogu koju igra jedan od najizrazitijih žanrova islamske pravne literature, zvane "neslaganje" (*hilaf*). Ova literatura se eminentnom islamologu s kraja 19. stoljeća Ignazu Goldziheru činila veoma bogatom. Osjećajući njenu važnost, osjetio je potrebu da skrene pažnju na nju, pozivajući na detaljno izučavanje njene bibliografije.⁵ Više od pola stoljeća kasnije, Franz Rosenthal je s pravom ponovio postojanje te potrebe, podsjećajući islamologe da na Goldziherov poziv još niko nije odgovorio.⁶

Na samom početku možda će neko biti zbunjen obilnom pravnom literaturom koja "kodificira", da tako kažemo, izdvojena mišljenja (*dissenting opinions*) o pitanjima doktrine i prakse. Neizvjesnost, međutim, iščezava kada se shvati funkcija neslaganja u utvrđivanju ortodoksnosti. Djela o *hilafu* su bila sve što je islam trebao utvrditi u pogledu ortodoksnosti na dva ranije spomenuta nivoa. Inicijalni nivo ortodoksnosti sastojao se od suprotstavljenih mišljenja o nekoj doktrini ili praksi, dok se drugi nivo, nivo konsenzusa, utvrđivao odsustvom izdvojenih mišljenja. Ovo objašnjava zašto islam nema pravne literature koja "kodificira" ortodoksnost. *Hilaf*-literatura obavlja tu funkciju ali negativno. *Hilaf*-knjige, iako negativne s jedne strane, imale su pozitivan efekat. One su pomagale u definiranju ortodoksnosti na dva ranije

spomenuta nivoa. Prvo, ako je pitanje bilo navedeno uz suprotstavljena mišljenja, to je značilo da konsenzus nije postignut i da su, prema tome, mišljenja podjednako ortodoksna na početnom nivou. Drugo, ako bi pitanje bilo citirano uz samo jedno mišljenje, odsustvo sukoba stavova je značilo da je rečeno mišljenje bilo ortodoksno na nivou konsenzusa. U prvom slučaju, pravnik-autor djela o *hilafu* je mogao dati prednost jednom mišljenju nad drugim(a), a laiku je ostala sloboda izbora. U drugom slučaju, odsustvo autoritativnog konflikta je ukazivalo na konsenzus.

Sa razvojem profesionalnih gildi vjerskoga prava i institucionalizacijom pravnih studija, više nije mogao svaki student prava arbitrarno tvrditi da vlada svojom tematikom. On je sada morao biti formalno educiran, položiti kvalifikacione ispite, i dobiti dozvolu, licencu koja će ga proglasiti doktorom prava. Ispit se sastojao u tome što je on prezentirao seriju teza, odnosno stavova koje je trebao uspješno odbraniti. Ispit je simulirao upravo onu funkciju za koju je bio obučavan: funkciju pravnog savjetnika, doktora prava koga konsultiraju članovi muslimanske zajednice u vezi s pitanjima doktrine i prakse. Pored davanja pravnih mišljenja, kao dijela svoje učiteljske funkcije, on se morao pripremiti da brani ta mišljenja od mogućih suprotnih stavova drugih pravnika. Ova funkcija je zahtijevala obuku u umijeću disputacije, raspravljanja.

Davanje pravnih mišljenja i njihova odbrana bili su, ustvari, njegova primordijalna funkcija, ona za koju je bio siguran da će je biti u prilici sprovesti. Jer ni tada, kao ni danas, novi doktor nije uvijek uspijevaao naći profesorsko mjesto. Ali za razliku od današnjeg novog doktora, on je i pored toga imao autoritet da izražava svoja mišljenja, i bio je plaćen za to od strane vjernika koji su ih tražili. Taj autoritet je bio sadržan u njegovoj poziciji muftije. Puni naziv njegove dozvole ili opunomoćenja je bio "opunomoćenje da podučava pravu i daje pravna mišljenja" (*el-idžazetu bi't-tedris ve'l-ifta'*). Za ovo naučavanje pravnih mišljenja on je bio postavljen doživotno, i bio odgovoran jedino Bogu. Njegova kompetencija da podučava/predaje, istražuje i obznajući svoje nalaze u formi pravnih mišljenja ili publikacija je bila pitanje striktno pod kontrolom individualnih doktora prava, koji su djelovali u kontekstu profesionalnih gildi prava, slobodna i

neovisna od svih izvanjskih sila. On je svoje opunomoćenje dobijao od svoga učitelja, doktora prava u jednoj od pravnih gildi. Vlast nije imala apsolutno nikakvog upliva u ta pitanja.

Rasprave, disputacije, debate i iznošenje dokaza i protudokaza bili su od vitalnog značaja za islamski proces utvrđivanja ortodoksnosti. Islamska ortodoksnost je svoje utvrđivanje imala zahvaliti slobodnoj igri mišljenja doktora *jurističke teologije* (*juridical theology*). U islamu, dakle, metod rasprave nije bio samo školska vježba. S druge strane, upravo to je ona bila na srednjovjekovnim univerzitetima u kršćanskom svijetu. Tu, gdje je kršćanstvo imalo svoje koncile i sinode da utvrde ortodoksnost, metoda disputacije je bila samo školska vježba. Ona je stigla iz islamskog svijeta kao dio poplave arapske učenosti, prevođenja i asimilacije, procesa na kojima su ponikli univerziteti na kršćanskom Zapadu. Ali uskoro će metod disputacije početi vršiti u kršćanstvu onu funkciju zbog koje je izmišljen u islamu. Drugim riječima, kršćanstvo je uskoro bilo svjedokom pojave drugog podučavateljskog autoriteta u svojoj sredini, drugog magisteriuma, koga nije upražnjavao zbor biskupa zajedno sa papom, već, nalik islamskoj praksi, doktori teologije.

Od njegovih začetaka u kršćanskim ranim stoljećima do kasnog srednjeg vijeka, magisterium se sastojao u vjernom prenošenju preuzetih učenja, i apostolsko nasljeđivanje je bilo forma i garancija tradicije, pri čemu su biskupi često imali ulogu teologa. Sa pojavom univerziteta u srednjem vijeku, i usponom metode disputacije, kasnije nazvane "skolastičkom metodom", jedan novi podučavateljski autoritet (magisterium) se pojavio, koji je bio paralelan pastoralnom magisteriumu i koji je prijetio da zasjeni autoritet biskupa. Sveti Toma Akvinski je pravio razliku između ova dva podučavateljska autoriteta (magisteria). Jedan je bio pastoralni magisterij, koga je on nazivao *magisterium cathedrae pastoralis* ili *pontificalis*, a drugi je bio *magisterium cathedrae magistralis*. Prvi je počivao na autoritetu, dok je drugi počivao na osobnoj kompetenciji koja je bila javno priznata. Prema Svetom Tomi, pastoralni magisterium ima *juridički autoritet* (*jurisdictional authority*) iza sebe i njegova je briga podučavanje i red u Crkvi. Ovaj magisterium, koji pripada isključivo biskupima u uniji sa papom, jedini je autoritativni magisterium.⁷ Profesorski

magisterium se zanima za akademska pitanja. Profesori podučavaju znanjem i argumentom prije negoli svojim zvaničnim statusom. Njihovi zaključci vrijede samo onoliko koliko i dokazi koje mogu navesti u podršku tim zaključcima. Iako mogu biti validni, oni ne postaju autoritativni osim ako i kada budu prihvaćeni od strane pastoralnog magisteriuma. Sam po sebi, profesorski magisterium nije autoritativan. Oblike magisteriuma i njegovu vezu sa doktorima izučavao je francuski teolog, Yves Congar, koji je proučio semantičku historiju termina magisterium.⁸

Više od jednoga stoljeća prije odličnih studija oca Congara, polovinom 19. stoljeća, Charles Thurot je skrenuo pažnju na ovaj fenomen u svome radu o obrazovanju na Pariškom univerzitetu u srednjem vijeku. Donosimo prijevod njegovoga teksta o našoj temi:

“Teološki fakultet je prisvojio pravo da izda konačni sud o tome da li je neka vjerska doktrina istinita ili lažna, ortodoksna ili heretična. Biskup, i u konačnici Papa, mogli su samo upražnjavati sudsku ili prisilnu vlast; oni su jednostavno provodili kaznu. Postojala je istinska potreba da se da teološki razlog za osudu, a to je bilo nemoguće bez pozivanja na nauku teologije, tj. na njene poznavaoce, doktore teologije. Prema tome, sam Papa nije mogao donijeti konačan sud u pitanjima dogme. Takav je bio sistem koji je primjenjivao Petar od Aillya 1387. g., prije pape Klementa VII.”

Budući da je to bio neobičan razvoj događaja u kršćanskom svijetu Charles Thurot pojašnjava:

“Ove pretenzije nisu bile iluzorne. Sastavljen od redovnika svih redova i laika iz svih naroda, Teološki fakultet Pariškoga univerziteta je bio, takoreći, jedini. Nijedan drugi univerzitet nije bio sastavljen od više članova i od više uglednih doktora. Sve su nacije primane na Sorbonu; svi vjerski redovi su bili predstavljeni u Parizu putem elite njihova bratstva. Izgledalo je kao da nigdje drugdje nije bilo moguće naći nepristraniji i prosvjetljeniji sud.”⁹

Dakle, mi smo svjedoci interesantnog fenomena u kršćanstvu: metamorfoze jednog metoda koji je, na kršćanskom Zapadu, bio striktno skolastički; njegovog preobražaja iz školske vježbe i zadobivanja čisto crkvene uloge u utvrđivanju ortodoksности. Ova funkcija skolastičkoga metoda je u suštini bila islamska, nužna u religiji bez

svećeničke hijerarhije. Ona nije pripadala religiji koja je imala takvu hijerarhiju, koja je jedino imala “poučavateljski autoritet”, magisterium.

Srž magisteriuma teologa sastojala se u njegovoj znanstvenoj *kompetenciji*; srž pastoralnog magisteriuma sastojala se u *juridičkom autoritetu* biskupa. U periodu prije pojave univerziteta, magisterium je jednostavno značio poziciju, funkciju ili aktivnost nekoga ko je imao poziciju *magistra*, tj. znanstvenu kompetenciju/sposobnost u nekom polju. Ali sa pojavom univerziteta, krajem 12. i početkom 13. stoljeća, islamsko sjeme je posijano za nešto što će uskoro postati drugi magisterium u kršćanstvu, onaj profesora teologije. Tako situaciju opisuju Charles Thurot i Yves Congar.

Ovaj fenomen je bio nešto novo. On nije postojao nikada prije. Ova uloga teologa dostigla je svoj vrhunac na Bazelskom koncilu, klimaks koji Congar naziva *malsain* (pogubnim). Na 34. sesiji tog koncila održanoj 25. juna 1439. g. bilo je prisutno 300 doktora teologije u usporedbi sa samo 13 svećenika i sedam biskupa! To, kaže otac Congar, objašnjava važnost koju je Luther kasnije pridavao svojoj tituli doktora (tj. njegovoj funkciji i misiji doktora). Čak je i uravnoteženi teolog Godefroid de Fontaines (u. 1306.) držao da doktor teologije ima pravo *ne* slijediti biskupske odluke, već “utvrditi, ustanoviti” (tehnički skolastički termin koji je značio riješiti, iznaći rješenje) u vezi s tim pitanjima koja pripadaju jurisdikciji Pape, jer, prema njegovim riječima, “ea quae condita sunt a papa possunt esse dubia” (pitanja koja je utvrdio Papa mogu biti neizvjesna).¹⁰

U kršćanstvu sukob oko magisteriuma se pojavio *nakon* pojave univerziteta i doktora teologije na njima. U islamu taj se sukob desio *prije* pojave koledža vjerskoga prava. U islamu magisterium se prenosi od poslanika Muhammeda na njegove učenike (*ashab, sahabe*), zatim na njihove sljedbenike kroz generacije u njihovom svojstvu učitelja vjerskoga prava. U islamu se sukob javio nakon uvođenja, prevođenja i usvajanja grčkoga nauka preko Bizantije. Svoj vrhunac je dostigao u vrijeme El-Me'muna. Ovaj halifa je podržavao tezu filozofskih teologa o Kur'anu kao stvorenoj riječi Božijoj, a protiv pravnih teologa koji su vjerovali da je Kur'an ko-vječan sa Bogom. Petnaestogodišnja inkvizicija (*mihne*) okončana je sredinom 9. stoljeća promjenom halifine politike pod El-

Mutevekkilom. S osjećajem za popularni sentiment, ovaj halifa se odlučio u korist tradicionalističkih pravnih teologa.

Neuspjeh racionalistički inspirirane inkvizicije imao je za posljedicu ponovno etabliranje doktora vjerskoga prava kao jedinih autoriteta. Čvrsto zauzevši tu poziciju, oni su osnovali svoje profesionalne gilde prava, mezhebe, ustanovili svoje programe pravnih studija u koledžima isključivo posvećenim izučavanju prava, i sistematski isključili filozofsku teologiju iz nastavnih planova. Koledži su bili dobrotvorne fondacije koje su uključivale zaviještane zgrade, obradivu zemlju i drugu imovinu čiji su prihodi plaćali korisnike zadužbine, imenom, učitelje, studente i administraciju. Doktori prava su bili autori prava o zadužbinama, kao i njegovi interpretatori i čuvari. Ništa što bi moglo biti protumačeno kao štetno po temelje islama nije moglo biti predmetom zadužbine. Doktori prava su odlučivali o tome šta je bilo štetno po te temelje. Institucije koje su bile naučni centri filozofskih teologa, zvani "kuća mudrosti" (*bejtu'l-hikme*), "kuća znanja" (*daru'l-'ilm*) i sl., vremenom su nestale i bile zamijenjene tradicionalističkim institucijama zvanim "kuće Kur'ana" (*daru'l-Kur'an*) i "kuće Poslanikove tradicije" (*daru'l-hadis*).

Dakle islam, i nešto kasnije kršćanstvo, iskusili su sukob oko pitanja legitimiteta učiteljskog autoriteta, magisteriuma. U jednom slučaju, pravo da se podučava bilo je preuzeto od Poslanika, a u drugom, od Krista. U islamu, gdje nema svećeničke hijerarhije, Poslanikovi nasljednici su bili poznavaoi vjerskoga prava. U kršćanstvu, nasljednici Krista su bili biskupi i pape, tj. svećenička hijerarhija. Sukob se pojavio u oba slučaja kada je bio uveden strani element. U islamu, taj element je bio grčka filozofija, paganski element usred monoteističke religije, dok je u kršćanstvu to bio doktorat, koji je imao islamske korijene, jedan novi autoritet u podučavanju nametnut legitimnom autoritetu koji je već egzistirao. Islam, bez koncila i sinoda, imao je potrebu za "podučavateljskim autoritetom", i doktori su ga osigurali. Kršćanstvo, koje je već imalo podučavateljski autoritet, nije imalo takve potrebe.

U kršćanstvu, sukob oko magisteriuma pojavio se *nakon* pojave gildi, tj. univerziteta i doktora. U islamu, taj konflikt se pojavio *prije* nego su pravne gilde nastale. Upravo je sukob između filozofskih

teologa na jednoj strani, i pravničkih teologa na drugoj doveo do stvaranja gildi prava. Ove gilde su svojim članovima davale ne samo *autonomiju* već su im omogućile da *isključe* sve nepoželjne elemente, uključujući i filozofske teologe. U kršćanstvu, uzrok konflikta je bio strani element: islamski doktorat sa svojom skolastičkom metodom. Da bismo razumjeli utjecaj doktorskog upada na intelektualnu kulturu kršćanstva u srednjem vijeku, bilo bi dobro ukratko skicirati razvoj doktorata iz njegovih korijena u islamu.

Doktorat je u islamu dodjeljivan nakon ispita koji je uključivao metodu zvanu "metoda disputacije", na arapskom *tarihatu'n-nezar* ili *el-munazare*, termin koji su humanisti italijanske renesanse pogrdno označili kao "skolastički metod". Već je rečeno da su tri termina bila korištena za označavanje/imenovanje osobe koja je imala dozvolu/punomoć da podučava, imenom *doktor*, *profesor* i *master/majstor*, pri čemu je svaki od tri termina naglašavao određeni atribut ili funkciju. Na arapskom su ti termini glasili: *muderris*, *mufti* i *fekih*. Paralelni termini *muderris* i *doktor* naglašavaju učiteljsku funkciju; *muftija* i *profesor* podcrtavaju funkciju davanja mišljenja; dok termini *master* i *fekih* akcentiraju sposobnost/kompetenciju. Majstorstvo (*mastership*) je bio najviši rang koji je gilda mogla dati, i termin *fekih* je značio nekoga ko je posjedovao majstorsko razumijevanje vjerskog prava.

Jedine učiteljske gilde u islamu su bile gilde prava. Jedino znanstveno polje za koje je bilo potrebno opunomoćenje - drugim riječima: jedino polje za koje je trebao doktorat - bila je oblast vjerskog prava. U čitavom islamskom obrazovanju, u tri glavne grane islamske klasifikacije znanosti, imenom, islamskim vjerskim znanostima, stranim (grčkim) znanostima i čitavom spektru arapskih književno-jezičkih disciplina, *nije postojao nijedan drugi doktorat*. Razlog za to je jednostavan: magisterium, "podučavateljski autoritet" nije bio uključen u nekoj drugoj oblasti osim u vjerskom pravu. Gramatičar nije trebao vjerski autoritet da bi predavao gramatiku, pa stoga nisu ni postojali doktori gramatike. Gramatičar je mogao slobodno predavati gramatiku bez odobrenja za svoje znanstveno polje. On je, međutim, imao odobrenje za jednu ili više knjiga. Ali to je bila potpuno različita vrsta dozvole. Njena je funkcija bila da garantira autentičnost sadržaja knjige na temelju toga što je

izučavana pred samim autorom ili pred profesorom koji je pripadao lancu autoritativnih prenosi-laca koji je išao unazad do autora. Isti je slučaj bio i sa svim ostalim znanstvenim poljima, posebno vjerskim znanostima i pomoćnim književno-jezičkim disciplinama.

Presaden iz islamskoga humusa, doktorat se morao aklimatizirati na novu sredinu, u kome je već dugo ustanovljeni učiteljski autoritet imala svećenička hijerarhija. Kao i u islamu, podučavanje je i u kršćanstvu bilo vjerska funkcija pa je davanje ovlaštenja za podučavanje postalo crkveni akt. Dozvola se morala dobiti od kancelara (*chancellor*) saborne crkve. Historičari srednjovjekovnog univerziteta nas podsjećaju na dugi sukob između kancelara i univerzitetskih profesora. Čak i kada su profesori konačno izbjegli kontroli kancelara oni su zauzvrat morali prihvatiti kontrolu Pape. Profesori nisu postigli potpunu autonomiju koju su uživale njihove kolege u islamu, profesori gilde prava, i neuspjeh je, svakako, bio predvidiv. Oni su doživjeli neuspjeh ne samo u Parizu već i na Univerzitetu u Bolonji, gdje je Honorius III 1219. g. naredio da doktorat ne može biti dodijeljen bez pristanka arhidakona Bolonje. Autoritet je imala samo svećenička hijerarhija. Univerzitetski profesori teologije su držali predavanja samo zato što su imali mandat od te hijerarhije. Dakle, na kršćanskom Zapadu je postojala razlika između dva koncepta pastoralnog autoriteta i profesionalne sposobnosti. U islamu, međutim, gdje nema svećeničke hijerarhije, i autoritet i sposobnost su bili kod profesora vjerskoga prava, što ih je izdvajalo od svih ostalih profesora.

Klasični islam je proizveo intelektualnu kulturu koja je izvršila utjecaj na kršćanski Zapad u oblasti univerzitetskog obrazovanja. On je osigurao faktor koji će dovesti do pojave univerziteta, imenom skolastički metod sa njegovim pratiljama, doktoratom i akademskom slobodom. Ova sloboda mogla je postojati samo u intelektualnoj kulturi u kojoj su svi "doktori" smatrani jednakima po svom autoritetu ili pravu da druge podučavaju. Akadem-ska sloboda u klasičnom islamu, ona sloboda pravnika koji daje mišljenje i laika koji ga traži, istovjetna je sa modernim konceptom te slobode univerzitetskog profesora i studenta.¹¹

U modernom univerzitetskom obrazovanju, kao i u vjerskom obrazovanju klasičnog islama,

"ortodoksnost" je konsenzualna; tj. "ortodoksnost" (tako da kažemo) rezultata znanstvenog istraživanja se cijeni konsenzusom zajednice samih znanstve-nika. Neslaganje igra vitalnu ulogu u ove dvije intelektualne kulture. Međutim u religiji u kojoj legitimni podučavateljski autoritet pripada sveće-ničkoj hijerarhiji, neslaganje je osuđeno da, po riječima Yvesa Congara, bude smatrano putom u herezu i, na kraju, u otcjepljenje od zajednice vjernika.

Klasični islam, budući da nije imao svećeničke hijerarhije, morao je razviti mehanizam za utvrđivanje ortodoksnosti. Taj mehanizam je bila učenost (*scholarship*) u vjerskom pravu, utemeljena na metodu disputacije, pri čemu je arbitar bio konsenzus doktora prava. Njegovo učenje i metode ostavili su utjecaja na srednjovjekovni univerzitet, i kroz tu instituciju, univerzitetsko obrazovanje modernoga doba. Korijeni doktorata su duboko u pravnoj učenosti klasičnoga islama, u njegovom znanstvenom istraživanju i u slobodi njegovih pravnika i laika. To znači da se naslijeđe klasičnog islama u oblasti intelektualne kulture može pronaći, između ostaloga, u doktoratu i akademskoj slobodi profesora i studenta. Oni su u moderno doba došli sa srednjovjekovnog univerziteta, koji za njih opet ima zahvaliti klasičnom islamu.

*S engleskog preveo
Ahmet Alibašić*

BILJEŠKE

- ¹ George Makdisi, "Magisterium and Academic Freedom in Classical Islam and Medieval Christianity" u Nicholas Heer (priredivač), *Islamic Law and Jurisprudence* (Seattle: University of Washington Press, 1990.), 117-133.
- ² Vidi: J. R. Lerch, "Teaching Authority of the Church (Magisterium)," u *The New Encyclopedia* (New York, McGraw-Hill, 1967.), 13: 959-965.
- ³ J. Mann, *Texts and Studies in Jewish History and Literature*, vol. 1 (Cincinnati, 1931.), str. 87-88., *apud* T. Groner, *The Legal Methodology of Hai Gaon*, Brown Judaic Studies 66 (Chico, California, Scholars Press, 1985.), 10.
- ⁴ Vidi: I. Goldziher, *Vorlesungen uber den Islam* (Heidelberg: C. Winter, 1910., reprint 1958.), 215. Francuski prijevod načinio F. Arin, *Le dogme et la loi de l'Islam* (Paris: P. Geuthner, 1920.), 215. Engleski prijevod sačinili A. Hamori i R. Hamori, *Introduction*

to *Islamic Theology and Law* (Princeton University Press, 1981.), poglavlje o "Sektama", zadnji paragraf sekcije 10, str. 191.

- ⁵ I. Goldziher, *Die Zahiriten, ihr Lehrsystem und ihre Geschichte* (Leipzig, O. Schulze, 1884.), 37, bilješka 1. Engleski prijevod W. Behn, *The Zahiris: Their Doctrine and Their History* (Leiden, E. J. Brill, 1971.), 36, bilješka 1. U arapskom tekstu Goldziherove bilješke stoji *džerrede* umjesto *dževede*, što je štamparska greška koja se potkrala i u Behnovom engleskom prijevodu.
- ⁶ F. Rosenthal, u Ibn Khaldun, *The Muqaddimah: An Introduction to History*, 3 toma, Bollingen Series 43 (New York, Panthenon Books, 1958.), 3:30, bilješka 289. O *hilafu* vidi: G. Makdisi, *The Rise of Colleges: Institutions of Learning in Islam and the West* (Edinburgh University Press, 1981.), posebno str. 107 i dalje. Vidi i *hilaf* u indeksu pojmova.
- ⁷ Vidi: A. Dulles, "What is Magisterium?" u *Origins* 6 (1976.): 85.
- ⁸ Vidi: Y. Congar, "Pour une histoire semantique du terme 'magisterium'", *Revue des Sciences Philosophiques et Theologiques* 60 (1976.): 85-98; "Bref historique des formes du 'magistere' et de ses relations avec les docteurs," *Ibid.*, str. 99-112, posebno str. 103 i sažetak na str. 98.
- ⁹ Vidi: Ch. Thurot, *De l'organisation de l'enseignement dans l'Universite de Paris au Moyen Age* (Paris, 1850.), 160.

G. Makdisi, *Rise of Colleges*, 279. Ibidem, "Freedom in Islamic Jurisprudence: *Ijtihad, Taqlid* and Academic Freedom" u *La Notion de liberte au Moyen Age: Islam, Byzance, Occident*, The Penn-Paris-Dumbarton Oaks colloquia, IV: Session des 12-15 Octobre 1982., uredili G. Makdisi i ostali (Paris, Les Belles Lettres, 1985.), 79-88, posebno 85.

- ¹⁰ Vidi: Y. Congar, *Revue des Sciences Philosophiques et Theologiques* 60 (1976.), 103-104.
- ¹¹ Između zagrada treba kazati da sloboda studenta da uči treba biti shvaćena u njenom originalnom značenju kao sloboda da se kritički razmišlja o stavovima profesora, što je suštinski dio obrazovanja univerzitetskog studenta u razvijanju njegovog kritičkog osjećaja, u anticipiranju njegovog eventualnog uspona do slobode da iznosi svoje stavove (to *profess*). Studentska sloboda, u ovom kontekstu, dakle nije imala za cilj da opravda izborni sistem. Taj sistem je striktno bio lokalni izum, za koji imamo zahvaliti harvardskom predsjedniku Elliotu, i za čije su štetne efekte univerzitetski profesori dugo tražili lijeka.